

MARÁZ BORBÁLA

BUDAPEST – GELLÉRTHEGY ÉS KÖRNYÉKÉNEK KÉSŐ LATÈNE-KORI TELEPÜLÉSTÖRTÉNETE II.

*A gellérthegyi kelta oppidum és a romanizált őslakosság települései
a Gellérthegy körüli síkságon*

Jelen tanulmány első, már megjelent részében ismertettük a kutatás által „Gellérthegy-Tabán” kettős névvel jelölt késő LaTène-kori települések közül a *tabánit*.¹ Az azóta a Tabánban, a Rác fürdő körzetében 2005–2007. között végzett ásatások eredményei² is megerősítették a két lelőhely szétválasztásának indokait. Az alábbiakban a kettős nevű „lelőhely” *Gellérthegyre* vonatkozó adatait, topográfiai leírását és településtörténeti szempontú bemutatását szándékozunk összefoglalni. Ez nemcsak Budapest területének késő LaTène-kori története szempontjából lehet fontos, amelyre vonatkozóan számos részletes és alapos feldolgozást publikáltak már,³ hanem a Gellérthegyen végzendő esetleges további terepmunkák és régészeti örökségvédelmi tevékenység számára is. A kelta oppidum teljes területéhez képest ugyanis csak mozaikszerűen elhelyezkedő, kisebb felületek régészeti feltárása történt meg (3. kép). Az oppidum egykori objektumainak helye a 19–20. században csaknem teljesen beépült, és a nagymértékű újkori bolygatottság és fedettség miatt régészeti kutatásra már csak viszonylag kis terület maradt. Ezért tartottuk fontosnak a gellérthegyi oppidum feltételezhető területén belül a mai terület-nyilvántartás alapján a helyrajzi számok lehetőség szerinti megjelölését, azonosítását is, reményeink szerint segítve ezzel a későbbi régészeti feladatok ellátását.

A gellérthegyi oppidum és a körzetében előkerült eraviszkusz települések jelentőségét ugyanakkor Pannonia római foglалás utáni története vonatkozásában is fontos hangsúlyozni. Nagy Lajos volt az, aki a gellérthegyi törzsi központ jelentőségét a Pannonia- és Aquincum-kutatás szempontjából is felismerve foglalkozott intenzíven a gellérthegyi és a tabáni telepek feltárásával és – Alföldi Andrással közösen – az eredmények történeti szempontú in-

terpretációjával.⁴ Ezért is foglaljuk össze röviden a gellérthegyi oppidum ismertetése után a Gellérthegy közvetlen környékén ismertté vált többi késő LaTène-kori és a Kr. u. 1. század második felében tovább élő bennszülött települések és temetők, feliratos kőemlékek topográfiai vonatkozású adatait. A települési kép átrendeződése a Kr. u. 1. század közepe után mindenképpen megmutat valamennyit a kelta őslakosság helyzetének a római foglалás után bekövetkezett változásából.

1. GELLÉRTHEGY (I., XI. KER.)

KÉSŐ LATÈNE-KORI OPPIDUM (KR. E. 1. SZÁZAD MÁSODIK FELE – KR. U. 1. SZÁZAD ELSŐ ÉVTIZEDEI)

A budai oldal egyik meghatározó látványa a Gellérthegy; tömbje átlag 120 méterre emelkedik a Dunapart fölé. Az északi és a keleti oldalán függőleges sziklafalakkal, ill. meredek lejtőkkel csatlakozik a Duna menti keskeny parti sávhoz, valamint a Tabánnak nevezett városrészhez (egykori patak-völgyhöz, az Ördögárok völgyéhez). Kelet – nyugat irányban elnyúló platóján és déli lejtőjén létesült a Kr. e. 1. században a kelta eraviszkusz törzs erődített települése, *oppiduma* (1. kép).⁵

A hegytető kiváló stratégiai helyzetének köszönhetően jött létre itt a római hódítás (foglалás) előtti őslakosság központja. Észak felé egészen a későbbi Aquincumig belátható innét a Duna jobb parti sávja, dél felé pedig az akkoriban sok ágra szakadó Duna szigetei. A Gellérthegy ugyanakkor fontos átkelőhely közelében emelkedik: a Duna Budapest térségében itt a legkeskenyebb, és a pesti oldalra való átjutásra a legalkalmasabb.

Több mint 100 évvel ezelőtt, 1904-ben fordult először figyelem a Gellérthegy régészeti emlékeire, amikor a gellérthegyi Vízművek építése történt. A

¹ MARÁZ 2005a.

² PAPP–MARÁZ 2006.

³ Mindenekelőtt: BÓNIS 1969; továbbá NOVÁKI–PETŐ 1988; PETŐ 1993; BARRAL 1998.

⁴ NAGY 1942; ALFÖLDI 1942. A későbbi, hasonló szempontú történeti összefoglalások: RADNÓTI 1955; PÓCZY 1959; MÓCSY 1959. 61–65.; MÓCSY 1962. 536., 679., 694.

⁵ A térképmellékletek szerkesztési és grafikai munkáit Csernus Erzsébet grafikus, a 4. kép geodéziai felméréseit Busi György és Kovács Tibor geodéták végezték. Munkájukat itt is köszönöm.

földmunkáknál rézkori, bronzkori és kelta leletek kerültek elő. 1927–1929-ben, a játszótérek építése során, a Gellérthegy déli lejtőjén már túlnyomórészt egy késő LaTène-kori településre utaló kerámiaanyagot találtak.⁶ A kelta emlékegy tudományos igényű feltárására a tabáni városrész-rendezéssel kapcsolatos tabáni ásatások megindulása után került sor. Az első régészeti feltárást a Gellérthegy északi lejtőjének aljában, a tabáni fazekastelep kiterjedésének megállapítására, Nagy L. végezte 1934 – 1935-ben, de a kutatóárkokban nem került elő régészeti lelet.⁷

A Fővárosi Régészeti- és Ásatási Intézet Nagy Lajos, Nagy Tibor és B. Bónis Éva vezetésével az 1936–1941 és 1946–1947 közötti években végzett tervszerű feltárásokat a Gellérthegy déli lejtőjén. Ezek részletes adatait és eredményeit B. Bónis É. monográfiája tartalmazza.⁸ A kutatásokat a Budapesti Történeti Múzeum 1981–1997. között Pető Mária irányításával folytatta,⁹ 1990–1992-ben és 1996-ban pedig a Budapesti Történeti Múzeum, az ELTE Régészettudományi Intézete és a francia Centre Archéologique Européen du Mont-Beuvray régészeti együttműködése keretében folytak ásatások a Gellérthegy platójának északi részén és az erődítés területén.¹⁰ 2002–2007 között a Budapesti Történeti Múzeum Maráz Borbála vezetésével végzett kisebb ásatásokat és terepmunkákat a Gellérthegy északi oldalán és központi részén, a Citadella területén.¹¹

A KELTA OPPIDUM TOPOGRÁFIAI MEGHATÁROZÁSA (KITERJEDÉS, MEGISMERT TELEPÜLÉSRÉSZLETEK)¹²

a.) A GELLÉRTHEGY DÉLI LEJTŐJÉN (XI. KER.)

– *Vízművek* (hrsz.: 5413/7): rézkori, bronzkori és kelta edények kerültek elő 1904-ben.¹³

– *Jubileumi park* (hrsz.: 5390): Wellner I. és Csánk V. leletmentő ásatásakor, 1963–64-ben lakógödrök, malomkő, kerámia kerültek elő.¹⁴ Pető M. 1985 – 86-ban agyagba ágyazott kőfalat tárt fel.¹⁵

– *Déli oldal Citadella alatti lejtőin* (hrsz.: 5413/7): későbronzkori és kelta-eraviszkusz települési objektumok, leletanyag (1938–39., 1941., 1946 – 47. évi ásatásokból).¹⁶

– *Déli oldal* (hrsz.: 5391/6–8): későbronzkori és kelta települési rétegek és leletanyag; Pető M. ásatása, 1994.

– *Rezeda u. és a Jubileumi Park között* (hrsz.: 5392/1–2): LT D-korú telep maradványai; Pető M. és Nováki Gy. feltárása 1985-ben.¹⁷

– *Verejték u. és Pipacs u. között* (hrsz.: 5423–5424–5425–5426): LT D-korú telep maradványai; Pető M. ásatása, 1985.¹⁸

– *Rezeda u. – Pipacs u. kereszteződésénél* (hrsz.: 5424): őskori leletanyag; Pető M. 1985. évi ásatásából.

– *Pipacs u. 3. számú háztól nyugatra lévő szánkópályán* (hrsz.: 5409/3, 5406/4): Pető M. ásatása, 1985.¹⁹

– *Rezeda u. 6.* (hrsz.: 5389): eraviszkusz telep leletanyaga és objektumai; Nagy T. ásatása, 1941.²⁰

– *Rezeda u. 12.* (hrsz.: 5404): kelta házak és raktárvermek. Nagy T. ásatása, 1939., 1941.²¹

– *Rezeda u. 14.* (hrsz.: 5406/4): kelta település központi része, objektumokkal és leletanyaggal (Nagy T. ásatása 1941-ben).²² A közvetlen környéken került elő a Iuppiter Teutanus-oltár is.²³

– *„Pihenőpark” telkein* (hrsz.: 5381/1,2, 5392/1,2), a Kelenhegyi úti házak északi telekhatáráig Pető M. ásatása 1985-ben és 1993–95-ben (kőbánya részletének feltárása).²⁴

– *Szabó Dezső sétánytól északra* (hrsz.: 5409/1,2): Pető M. ásatása (1988/89.) során kőfal, kelta érem, lesározott járószint és apró kelta bronztárgyak kerültek elő.²⁵

– *A Szirtes u. nyugati oldalán* (hrsz.: 5341) nyitott kutatóárkok negatívak voltak, a keleti oldalán lévő kiemelkedésből kelta cserepek kerültek elő Pető M. 1986. évi ásatásakor.²⁶

b.) A GELLÉRTHEGY KÖZPONTI RÉSZÉ (I., XI. KER.)

– *A Citadella lődombja* (hrsz.: 5412): a nyugati erőd-fal és a lődomb közti szorosban 1945–46-ban árok-ásáskor kelta edénytöredékek kerültek elő.²⁷ A lődomb feltöltése alatt (2002-ben) bronzkori és kelta edénytöredékeket gyűjtött Maráz B.²⁸

⁶ TOMPA 1942. 16., 39., 64.; KUTZIÁN 1948. 1–11.

⁷ NAGY 1936. 19.

⁸ BÓNIS 1969. Leletanyag; BTM ősk. gyűjt., lelt. sz.: G. 1946.1–6.79, G. 1947.1–165, G. 53.1–41.

⁹ NOVÁKI-PETŐ 1988; PETŐ 1991; PETŐ 1993; PETŐ 2001; PETŐ 2002. Leletanyag; BTM ősk. gyűjt., lelt. sz.: 91.1.1–91.5.43, 92.1.1–16, 92.4.1–1076, 95.3.1–941, 95.5.1–366, 98.6.1–691, 98.12.1–440.

¹⁰ BARRAL 1998; BARRAL 2000; BARRAL et al. 1996.

¹¹ MARÁZ B.: AqFüz 9. (2003), p. 196.; MARÁZ B.: Régészeti kutatások Magyarországon 2003. Bp., 2004. p. 171.; MARÁZ 2005.

¹² Az ásatások helymegjelölését az ásatási dokumentációkban, publikációkban és a múzeumi leltárkönyvekben szereplő lelőhelynév alapján adjuk meg.

¹³ Leletanyag; BTM ősk. gyűjt., lt.sz.: I/A lelt.könyv 12.1 – 13, 4.62.1–10. Irod.: NAGY 1936. 21.; KUTZIÁN 1948.

¹⁴ RégFüz 1/17 (1964) 4.

¹⁵ PETŐ 1993.

¹⁶ BÓNIS 1969. Abb. 51.

¹⁷ NOVÁKI-PETŐ 1988.

¹⁸ NOVÁKI-PETŐ 1988.; PETŐ 1993.

¹⁹ PETŐ 1993. 35–36.

²⁰ NAGY 1943. 367.; BÓNIS 1969.

²¹ Uott.

²² NAGY T.: BpR 13 (1943) 367.; BÓNIS 1969.

²³ ALFÖLDI 1939., 108.; CSEMEGI 1939. 114.; CIL III. 10418.

²⁴ PETŐ 1998.

²⁵ PETŐ 1993. 36.

²⁶ PETŐ 1993. 33–35.

²⁷ BTM ősk. gyűjt., leltározatlan.

²⁸ MARÁZ B.: AqFüz 9 (2003) 196.; BTM ősk. gyűjt., lelt. sz.: 2002.5.1–8.

– A Citadella keleti rondellájának belsejében (hrsz.: 5412) építkezéssel bolygatott késő LaTène-kori telepmaradványok kerültek elő (Maráz B., helyszíni szemle, 2004).²⁹

A Citadella és közvetlen környéke, azaz a teljes 5412 hrsz. terület – mint a kelta oppidum központi része – a Művelődési és Közoktatási Minisztérium 1991. 03. 19-i 58065/91. számú határozatával régészetiileg védetté van nyilvánítva; a régészeti védeltséget a Fővárosi Kerületek Földhivatala 40676/1994. számú határozatával 1994. szeptember 2-án bejegyezte.

c.) A GELLÉRTHEGY ÉSZAKI OLDALA (I., XI. KER.)

– Északi oldalon (hrsz.: 5413/3): sánc-erődítés, kelta ház- és műhelymaradványok, késő bronzkori és kelta települési objektumok. Pető M. és a francia-magyar munkaközösség ásatásai 1987–1998.³⁰ A több mint egy évtizedes kutatómunka eredményeként vált ismertté, hogy a késő LaTène-kori oppidumnak nemcsak a természeti adottságok révén volt védelme, hanem az északi oldalon mesterséges védműve, sánca révén is. A település a plató északi felére is kiterjedt, ahol a déli oldalról addig nem ismert gödörházak kerültek elő.

A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal az erődítés és a településrészlet jelentősége miatt az 5413/3 hrsz. terület régészetiileg védetté nyilvánítását 2006. 12. 14-én kelt, 600/688/3/2006. sz. iratában kezdeményezte.

– Északi oldalon, a Bérc u. 4/A., 4/B., 8., 10., 17. sz. telkek és Orom utcai víztározó (hrsz.: 5332, 5333, 5319/3, 5319/6, 5318, 5317): régészeti feltárások és megfigyelések, gyűjtések Maráz B. vezetésével 2004 – 2007. között.³¹

A régészeti munkák által érintett terület a kelta sánctól északra, tehát a sánc külső oldalán helyezkedik el, és a Gellérthegy platójának északi peremén van (3–4. kép). A kutatások célja a gellérthegyi késő bronzkori és LaTène-kori település kiterjedésének, északi határának a megállapítása volt.

Ez a terület – fekvését tekintve – a Citadella körüli platóhoz kapcsolható, és a kelta település szélét világosan jelzik az előkerült régészeti jelenségek, objektumok (195–193 m tszf. magasságban). A Citadella körüli plató irányában húzódó beépítetlen telkeken (hrsz.: 5336, 5337, 5338/3–4) a felszínen is gyűjthetők kelta edénytöredékek. Az ettől északi és északnyugati irányban lévő ásatási területeken viszont a késő LaTène-kori település maradványai nem kerültek elő (4. kép).

A sánc külső oldalán, attól kb. 35–40 m távolságra a legújabb kori eróziós és feltöltési rétegek alatt talált, kerámiaanyaggal jól datálható kelta (és késő bronzkori) gödrök azt mutatják, hogy ez a terület olyan része volt a késő LaTène-kori kelta magaslati településnek, amely az oppidum sánc-erődítésénél korábban keletkezhetett. A sáncnál régebbi településrész meglétére egyébként a sáncban talált késő LaTène-kori kerámiaanyagból is következtethetünk.³² Ugyancsak egy, a késő LaTène-kori oppidumnál korábbi kelta településhez tartozó ház maradványait tárta fel 1985–86-ban Pető M. a Gellérthegy déli oldalán.³³

d.) A KÉSŐ KELTA OPPIDUM KITERJEDÉSE, TELEPÜLÉSTÍPUSA ÉS JELENSÉGEI

Bár a kelta oppidumnak csak kisebb, egymástól távol eső részei kerültek feltárára a több mint 100 éve folyó régészeti kutatások során, a megismert részletek alapján nyilvánvaló, hogy a települési objektumok egy összefüggő, nagy kiterjedésű településhez tartoznak. Határát csak a plató északnyugati és nyugati³⁴ peremén sikerült megállapítani; keleti széle minden bizonnyal természetes határvonalig, a Duna felőli meredek sziklákig tartott, amelytől kb. 30–40 m távolságra, a Citadella keleti rondellájában kerültek elő az eddig ismert legkeletibb leletek.

Az oppidum déli határa, kiterjedése még nem ismert; nincs semmilyen adat, amelyből következtetni lehetne arra, hogy a déli lejtőkön meddig húzódott a település a Gellérthegy lábánál lévő síkságig. A Kelenhegyi út déli oldalán lévő telkek területe azonban még az oppidum legsűrűbben lakott területéhez tartozik.

Budapest területén a késő LaTène-korból kizárólag a Gellérthegyről ismerünk olyan települést, amely az oppidum településforma kritériumának megfelel. A régészeti szakirodalom a kezdetektől fogva egyértelműen és egyöntetűen oppidumként³⁵ határozta meg a gellérthegyi kelta-eraviszkusz telepet, és az 1987-ben újraindult régészeti feltárások ezt csak megerősítették. Ezek eredményeként tisztázódott, hogy az északi lejtőn sánc-erődítése is volt az oppidumnak, amelynek szerkezete megegyezik az általánosan ismert késő kelta erődítésekével. A közelben, az Ördög-árok völgyének túlsó oldalán emelkedő Várhegyen is kerültek elő magaslati településre utaló leletek, amelyek a Kr. e. 1. századra

³² PETŐ 1993.; BARRAL 1998.; BARRAL 2000.

³³ PETŐ 1991. 67.

³⁴ PETŐ 1993. 33–35.

³⁵ Kivéteklént, és azóta meghaladott véleményként tekinthető a gellérthegyi oppidum *refugiumként* való meghatározása: MÓCSY 1969. 275.

²⁹ AqFüz 11 (2005) 239.; leletanyag: BTM ősk. gyűjt., leltározatlan.

³⁰ Leletanyag: BTM ősk. gyűjt., lásd: 9. jegyzet. Irodalom: NOVÁKI-PETŐ 1988.; PETŐ 1993, BARRAL et al. 1996.; BARRAL 1998.; BARRAL 2000.

³¹ Lásd 11. jegyzet.

keltezhető (1. kép), de ennek jellege és erődítése nem ismert.

A Gellérthegy északi oldalán végzett feltárások során fémöntéssel foglalkozó műhelyek maradványai is előkerültek. A lakóházak típusai között földbe mélyített gödörházak, kerek alaprajzú és cölöpszerkezetű házak, valamint a föld fölött emelkedő és cölöpszerkezetű falú, téglalap alaprajzú épületek egyaránt előfordulnak.

2. GELLÉRT TÉR 3. (I. KER., HRSZ.: 5488):

AZ ÚGYNEVEZETT LÁGYMÁNYOSI ÉREMLELET; KÉSŐ LATÈNE-KORI.

Az egyik legjelentősebb éremlelet az eraviszksusz törzs szállásterületéről, amelynek pontos datálásában – és ennek kapcsán ez eraviszksusz pénzverés időhatárainak megállapításában – a kutatás mostanáig sem jutott nyugvópontra.³⁶

Az éremkincs a Gellérthegy lábánál, a Gellért tér 3. sz. ház alapozásánál került elő 1901-ben. Az edényben elrejtett éremlelet majdnem teljes; 119 db római köztársaságkori és Augustus-kori denárt (Kr. e. 200–10.), valamint 365 db eraviszksusz ezüstérmét tartalmazott. Az eraviszksusz pénzek nagyobbrészt a római denárok mintájára készültek; egy részükön a felirat az eredeti római írásjegyeket utánozza, más részükön pedig a törzs neve (RAVIS és IRAVISCI), vagy kelta személynevek (DOMISA, DVTEVTI) szerepelnek.³⁷

Az éremkincs földbe kerülésének idejére vonatkozóan egyetlen támpont a lelet legfiatalabb római denárja Kr. e. 10-ből: ennek alapján az elrejtés legkorábbi időpontját Kr. e. 10–9 körülre tehetjük. Csaknem minden, Budapest késő LaTène-korával és a római foglalás kezdeteivel foglalkozó irodalom a gellérthegyi oppidum kiürítésének, megszűnésének idejét az ún. lágymányosi éremlelet alapján határozta meg és a Kr. e. I. század utolsó évtizedére, ill. Vinicius hadjáratával összefüggésben a Kr. e. 11–9 közötti évekre keltezte.³⁸

3. GELLÉRT FÜRDŐ (I. KER., HRSZ.: 5465, 5466, 5536/1): GELLÉRT TÉR – KELENHEGYI ÚT – KEMENES UTCA KÖRZETE – LT D-KORÚ ÉS KR. U. 1. SZÁZADI TELEPÜLÉS(EK) RÉSZLETE

A Gellért Szálló Kemenes utcai bejáratánál és a Gellért Szállótól a Kelenhegyi úton át a Gellérthegy

függőleges sziklafaláig terjedő sávban 1957-ben és 1958-ban Póczy K. végzett ásatást. Az itt feltárt vermek és gödrök kerámiaanyagának egy része LT D-korú típusokat képvisel, de mellettük a Kr. u. 1. század második felére keltezhető és az aquincumi táborváros egyik fazekasműhelyében készült, vörös festésű tálak töredékei is előfordultak. A területen talált teljesen ép, peremes malomkő már nem kelta, hanem római kori típushoz tartozik. A teleprészlet a Rudasfürdőnél lévő bennszülött teleppel lehet egykorú.³⁹

1975-ben Pető M. a Gellért Pezsgőfürdő területén (Kelenhegyi út 4.) és a Kemenes utcai részen tárta fel, valószínűleg ugyanennek a telepnek a további részletét: edényégető kemencét, tűzhelyet és gödröket. A kelta eredetű kerámiaanyag mellett egy, a Kr. u. 2. század elejére keltezhető terra sigillata tál, terra sigillata-utánzatú edénytöredékek, valamint 1. századi szürke, pecsételt díszű provinciális kerámia is előkerült.⁴⁰

A Gellért téren, a Gellért Szálló bejárata előtt 2002-ben Beszédes J. végzett feltárásokat (2. kép 3a). Ennek során egy eraviszksusz telep két különböző periódusához sorolható településmaradványai (kenyérütő kemencék, árok) kerültek elő. A településrészlet korát az ásató – a terra sigillata töredékek alapján – a Claudius uralkodásától Traianus/Hadrianus uralkodásáig, sőt a Kr. u. 2. század közepéig terjedő időre határozta meg. A római kori rétegek anyagában sok, LT D jellegű kerámia volt; a római foglalást megelőző, késő kelta időszakhoz tartozó gödör előkerüléséről is említést tesz az ásatásról szóló előzetes ismertetés.⁴¹

A Gellérthegy délkeleti lejtőjének aljában és attól a Duna partjáig terjedő területen (Gellért tér – Kemenes u. – Gellért fürdő körzetében) mind tisztán késő LaTène-kori, mind pedig tisztán a Kr. u. 1. század második felére datálható objektumok is előkerültek. Mivel sem ezek teljes és részletes közlése, sem az egyes településrészek összesítő alaprajzon való rögzítése még nem történt meg – és erre a jelen tanulmányban sem adódott lehetőség –, továbbá a két különböző korszak maradványainak egymáshoz viszonyított rétegtani helyzetét sem ismerjük, településtörténeti szempontból ennek a „lelőhelynek” a jelentőségét még nem lehet értékelni. Nem ismert, hogy egyazon időszakból származnak-e a két különböző leletanyagot tartalmazó

³⁶ A téma részletes összefoglalására lásd: TORBÁGYI 1984; TORBÁGYI 2003.

³⁷ Leletanyag: MNM Éremtár. Fontosabb irodalom: GOHL 1902. 17.; BÓNIS 1950. 348–349.; BÓNIS 1969. 226.; NAGY 1973. 78., 34–35. kép.

³⁸ ALFÖLDI 1942. 151–156.; BÓNIS 1950. 348–351.; RADNÓTI 1955. 21–22.; MÓCSY 1961–1962; BÓNIS 1969. 226–230.;

³⁹ PÓCZY 1959; leletanyag: BTM ösk. gyűjt., lelt. sz.: 58.9.1–44, 58.10.1–10.

⁴⁰ PETŐ 1979. 281–285., Abb. VIII–IX.; PETŐ 1981. 34., 2. kép. Leletanyag: BTM római gyűjt., lelt. sz.: 76.1.1–228, 76.2.40–41.

⁴¹ BESZÉDES–TEREI 2003. 138–142. Leletanyag: BTM római gyűjt., leltározatlan.

objektumok, vagy pedig két, időben egymást követő településhez. Azt sem lehet eldönteni, hogy ez a terület összefüggő része volt-e a gellérthegyi oppidumnak a LT D periódus idején, mint ezt a területen kutatást végzők többször felvetették. A Gellérthegy déli lejtőjén feltárt késő kelta objektumok és a Gellért tér között túl nagy a távolság ahhoz, hogy ezt az összefüggést magától értetődőnek tartsuk. Arra vonatkozóan sincs támpontunk, hogy a Gellért téren és közvetlen körzetében, azaz a Gellérthegy déli előterében egy, az oppidummal egyidőben létezett síkvidéki település lett volna, amely a római foglalás utáni évtizedekben is lakott maradt, vagy újratelepült. Egyelőre meg kell elégednünk a lehetséges interpretációk felvetésével, a kérdések megválaszolásával pedig várni kell a teljes leletanyagot és az összes települési jelenséget összegző feldolgozásig.

4. MÁNYOKI ÚT 16. (XI. KER.)

1929-ben talált, a római hódítás utáni továbbelő kelta népesség római kori provinciális kerámiaanyaga a Magyar Nemzeti Múzeumban.⁴² A 3 ép edény (*kancsó, tál és mély tálka*) inkább korai császárkori (Kr. u. 1. sz. második fele – 2. sz. eleje) temetőre utal, mint településre, bár a lelőköörülményekre vonatkozóan nem maradt fenn adat.

5. MÉNESI ÚT 9/A, C. (XI. KER.)

Korai római kori szórványos telepanyag és hulladékgödör. 1957-ben került elő gyümölcsös ásása közben.⁴³ A Kr. u. 1. század végére – 2. század elejére keltezhető kerámiaanyag részben a bennszülött kelta fazekasság hagyatékának tekinthető.

6. DÖBRENTÉI TÉR 9., RUDASFÜRDŐ (I. KER., HRSZ.: 5539, 5542)

Kr. u. 1. századi bennszülött eraviszkusz település maradványai a Rudasfürdő területén és az Attila ivókúttól néhány méterre.⁴⁴ Ennek közvetlen közelében, a török fürdő épülete alatti, török kori planírozásban a bennszülött kelta telep leletanyaga került elő 2004-ben.⁴⁵

A Gellérthegy meredek keleti lejtője és a Duna-part közti keskeny sáv már régebről ismert késő LaTène-kori, ill. eraviszkusz lelőhely. A Rudasfürdő

területén, az Attila ivókúttól néhány méterre, 1957-ben az Erzsébet-híd rekonstrukciós munkái során kerültek elő kelta leletek: az eraviszkusz település két lakógödörének részletét és tűzhelymaradványát Póczy K. publikálta és a Kr. u. 1. századra keltezte.⁴⁶ Hasonló eredményre jutott a településrészlet kronológiai helyzetének megállapításánál Bónis É. is.⁴⁷

Az 1957-ben feltárt településrészlet kerámiaanyagában a kormeghatározás szempontjából a Drag. 25. típusú, applikált díszű csészetöredék, valamint az egyik korai aquincumi fazekasműhelyben készült tál és korsók a leglényegesebbek. Ezek a darabok a Rudasfürdőnél feltárt bennszülött telep és a római foglalás utáni, korai aquincumi fazekasműhelyek egyidejűségét látszanak bizonyítani.

Minden valószínűség szerint ugyanehhez a késő LaTène-korra és a korai római korra datálható településhez tartozhattak azok a leletek, amelyek a Rudasfürdő török kori épületén belül, a kupolatérben (18. helyiség) és a 26–27. sz. helyiségekben 2004-ben nyitott feltárási szelvényekben nagy mennyiségben kerültek elő.⁴⁸ A kerámiaanyag alapján ítélve a török fürdő jelenlegi padlószintje alatt, rétegekben és másodlagos helyzetben talált leletek a Póczy K. által 1959-ben közölt településrészlet további objektumaiból származnak.

A kupolatértől ÉNy felé elhelyezkedő helyiségekben a 18. századi terrazzo-padló alatt vastag, mészkőtörmelékkel kevert, hamus-faszenes rétegből került elő kelta kerámia és állatcsont. A LaTène-kori település maradványaiból keletkezett feltöltési réteg alatt voltak a török fürdő alapozásául szolgáló, sűrűn elhelyezkedő facölöpök.

A kupolatér (18. helyiség) központi nagy fürdő-medencéje alatti facölöpök között szintén kelta kerámiaanyaggal kevert föld volt, a sarokmedencék közötti szondákban pedig az újkori kerámiával, ill. vörösmárvány-törmelékkel kevert rétegek tartalmaztak nagy mennyiségű késő vaskori kerámiát és állatcsontot.

A leletanyag rétegtani helyzete és a rétegek jellegzetességei azt mutatják, hogy a török fürdő építésekor az ugyanott lévő késő LaTène-kori településmaradványokat rejtő talajt használták fel a tereprendezési és az alapozási munkákhoz. A Rudasfürdő régészeti kutatásai során a másodlagos helyzetben talált kelta kerámiaanyag főbb típusai: grafitos-fésűs *fazekak*, megvastagodó peremű *hombárok*, élesprofilú *tálak*, besimított *rácsmintával díszített fazekak* töredékei, szürke korongolt „bennszülött” *kerámiaanyag*, valamint *vörös sávós festésű edénytöredékek*.

⁴² MNM lelt. sz.: 35.1923.1-3. Irodalom: BÓNIS 1969. 233., LIII. T. 9-11.

⁴³ BTM ősk. gyűjt., lelt. sz.: 58.11.1-14. Irodalom: PÓCZY 1959. 68., 8-9. kép; BÓNIS 1969. 232-233.

⁴⁴ Póczy K. leletmentése 1957-ben. PÓCZY 1959. 66-68. Leletanyag: BTM ősk. gyűjt., lelt. sz.: 58.8.1-61.

⁴⁵ Maráz B. és Papp A. ásatása; leletanyag: BTM ősk. gyűjt., leltározatlan. PAPP-MARÁZ 2005. 105-106.

⁴⁶ PÓCZY 1959. 66-70.

⁴⁷ BÓNIS 1969. 231-232.

⁴⁸ PAPP-MARÁZ 2005. 105-106.

A Rudasfürdő körzetében előkerült, Duna jobb parti település kiterjedését nem ismerjük. A római foglalatást követően létesült és az eddig feltárt kerámiaanyaga alapján a Kr. u. 1. század második felében használhatta a késő LaTène-kori eredetű, bennszülött eraviszkusz lakosság.

7. TABÁN, SZARVAS TÉR (I. KER., HRSZ.: AZONOSÍTHATATLAN)

Korai római kori település részlete. A tabáni késő LaTène-kori fazekastelep területén, az Ördög-árok bal parti részén Garády Sándor 1936. évi feltárásakor előkerült 77. sz. gödör tartozik ide.⁴⁹ A 77. gödör leletanyaga nem mutat közvetlen kapcsolatot a korábbi eraviszkusz fazekasság kerámiaművességével. A településrészlet a késő kelta fazekastelep megszűnése utáni időre, a Kr. u. 80–150. közötti időre keltezhető az Ammon-fejes firmamécses töredéke, a Drag. 11. típusú dél-galliai és a Lezoux-i terra sigillata töredékek, valamint a Drag. 11., 27., 29. és 37. típusú terra sigillata-utánzatú bennszülött kerámia alapján.⁵⁰ Mai ismereteink szerint a Gellérthegy közvetlen körzetében ez az egyetlen, a római megszállás után létrejött, nem bennszülött település.

8. GELLÉRTHEGY (I., XI. KER.) – RÓMAI KORI, BENNSZÜLÖTT ERAVISZKUSZ SÍRKÖVEK ÉS OLTÁR

A Gellérthegyen és környékén élt kelta (eraviszkusz) őslakoságnak a római hódítás utáni továbbélő csoportjaihoz 4 sírkő köthető, amelyek a Gellérthegyen kerültek elő és a Kr. u. 1. század második feléből valók.⁵¹ Az egyetlen ilyen oltárkö pedig a Kr. u. 3. század közepére keltezhető.⁵² A következő köemlékek sorolhatók ide:

– a Gellérthegy nyugati oldalán a „Citadellától nem messze, az utolsó szőlőskert-sorban”: *Iulia Ulta E(p)ponis f.* sírkő-töredéke.⁵³ A 19. században előkerült korai római sírkő helye pontosan nem azonosítható.

– a Gellérthegy déli oldalán: *Brogimara Dallonis f.* sírköve a Brunner-féle szőlőben került elő 1847-ben.⁵⁴

– a Gellérthegy déli oldalán: *Matsiu Tuonis f.* sírkövének töredéke a Brunner-féle szőlő területéről; 1847-ben találták földmunka közben a Brogimara-sírkövel együtt, de attól távolabb.⁵⁵

– *Kelenhegyi út 27.*: *Valerius Crescens* sírköve. Állítólag ma is ugyanott áll, ahol (Perczi Mór villatelkén) megtalálták.⁵⁶

– *Rezeda u. 14.*: oltárkö, *Iupiter Teutanus*nak ajánlva a *civitas Eraviscorum* üdvéért *Titianus augur* által.⁵⁷ Az oltárkö a Kr. u. 3. sz. közepéről való. T. Flavius Titianus augur ősei az eraviscus törzsből származtak és a Flaviosok alatt kaptak polgárjogot.⁵⁸

Az 1888-ban megtalált oltárkö előkerülési helyének lokalizálására Nagy T. 1939-ben próbaásatást végzett a szomszédos, Rezeda u. 12. sz. telken, ahol a késő vaskori kelta település lakó- és hulladékgyödreit, tűzhelyét ill. kerámiaanyagát találta.⁵⁹

Alföldi András feltételezte, hogy az eraviszkusz oppidum főterén állhatott az oltár⁶⁰ és a gellérthegyi telep, mint eraviszkusz kultuszközpont elméletének ez a feltevése szolgálhatott alapul.⁶¹ A Gellérthegy, mint eraviszkusz kultushely a régészeti szakirodalomban szinte toposszá vált fogalom, és csak erre az egyetlen oltárköre alapul. Meg kell azonban jegyezni, hogy az oltárt több mint két évszázaddal az oppidum megszűnése után állították, mégpedig – Nagy T. ásatási eredményei szerint – az egykori kelta lakóépületek és hulladékgyödrök helyén. Ugyanakkor a csaknem száz év óta tartó régészeti kutatások és adatgyűjtések eredményei sem adnak támpontot a késő vaskori kelta oppidum esetleges „főterének” vagy kultuszkörzetének a meglétére, illetve helyére vonatkozóan. Az utóbbi évtizedekben, egy Kr. u. 4. századi erődben, a Tolna megyei Bölcskén előkerült, másodlagosan felhasznált oltárkövekkel kapcsolatban szintén felmerült, hogy azok egykor szintén a Gellérthegyen álltak volna.⁶² Ezt a feltevést elvetve, az újabb kutatások egy esetleges *Iupiter Teutanus* szentély meglétét a budai oldalon nem a Gellérthegy, hanem a Szépvölgyi út területére lokalizálják.⁶³ Az eraviszkusz származású *Titianus augur* által állított oltárkö arról tanúskodik, hogy a gellérthegyi oppidum létének megszűnése után kétszáz évvel is még emlékezetben tartották a törzs egykori „fővárosának”, központi településének a helyét.

⁵⁶ CIL III. 15169; KUZSINSZKY 1906. 37.; KUZSINSZKY B.: Múzeumi és Könyvtári Értesítő 2. (1908), p. 74–112.; MÓCSY 1959. Kat. 186/37.; BÓNIS 1969. 233.

⁵⁷ MNM lelt. sz.: 70.1888.1 (CIL III. 10418; HAMPPEL 1892. 52–53.; BÓNIS 1969. 215–216., Taf. LVI.).

⁵⁸ ALFÖLDY 1960.

⁵⁹ NAGY 1943. 367–368.

⁶⁰ ALFÖLDI 1939. 108.

⁶¹ Legújabbban felmerült egy, a Gellérthegy déli lejtőjén, Pető M. ásatása során feltárt agyagfalnak egy kelta szentélykörzethez való kapcsolása: PETŐ 2001. 192–194. Ennek a feltételezésnek az igazolását azonban csak az ásatás eredményeinek részletes publikálása oldhatja meg.

⁶² SOPRONI 1990.

⁶³ PÓCZY 1999.

⁴⁹ BTM ősk. gyűjt., lelt. sz.: T.1936.59. Irodalom: NAGY 1943a. 447–450., 1–3., 5–6. és 10. kép; RADNÓTI 1955. 23.; BÓNIS 1969. 42., Abb. 41:1–16.

⁵⁰ BÓNIS 1969. 83–84.; NAGY 1943a. 450.

⁵¹ NAGY 1942. 243–245.; RADNÓTI 1955. 33.; BÓNIS 1969. 235.

⁵² ALFÖLDY 1960.

⁵³ MNM lelt. sz.: 117.1866.2. (CIL III. 3598 = 10552; 117; ALFÖLDI 1942. 166.; MÓCSY 1959. Kat. 186/45.; BÓNIS 1969. 233., Taf. LIV:2).

⁵⁴ MNM lelt. sz.: 31.1847.1. (CIL III. 3594.; MÓCSY 1959. Kat. 186/49.; BÓNIS 1969. 233., Taf. LV.).

⁵⁵ MNM lelt. sz.: (CIL III. 3602; NAGY 1935. 10.; MÓCSY 1959. Kat. 186/52.; BÓNIS 1969. 233., Taf. LIV:1).

A kelta névadás, viselet és szimbólumok alapján a bennszülöttekhez köthető korai császár-kori sírkövek a Gellérthegyen két körzetben kerültek elő: a Citadella nyugati oldalán, annak közelében, valamint a déli lejtőn lévő egyik szőlőben és a Kelenhegyi úton.⁶⁴ Ezek a síremlékek a korai császár-korban a Gellérthegy közvetlen környékén élt bennszülött eraviszkusz őslakosság temetőit jelzik, melyek a réggebbi oppidum területén létesültek a Kr. u. I. század második felében. Valószínűleg ezekből a temetőkből valók az ugyaninnét származó korai császár-kori szórványleletek is: bronzfibula⁶⁵ és pénzérmék.⁶⁶ Ugyancsak a Gellérthegy déli lejtőjén előkerült korai

római kori bennszülött temetkezések emlékanyagát jelenthetik azok a szórványleletként számon tartott kerámialeletek is, amelyek a Mátyóki út 16. sz. telekről kerültek a Magyar Nemzeti Múzeumba,⁶⁷ bár előkerülési körülményeikről nem maradtak fenn adatok.

Időben ezek a síremlékek és szórványos (feltehetőleg temetkezésekhez köthető) leletek a Gellért téren, a Ménesi úton és a Rudasfürdő területén előkerült bennszülött kelta telepekkel, valamint a tabáni 77. gödör leletanyagával párhuzamosíthatók (2. kép), és a Gellérthegynek a keltákhoz köthető legkésőbbi régészeti hagyatékát jelentik.

⁶⁴ NAGY 1942. 239–240.

⁶⁵ PETŐ 1991. 67., 4. kép 2.

⁶⁶ RADNÓTI 1955. 26., 34., 149. jegyz. Leletanyag: MNM Éremtár, lelt. sz.: 39.1904.

⁶⁷ BÓNIS 1969. 233., LII. t. 9–11.

IRODALOMJEGYZÉK

- ALFÖLDI 1939 ALFÖLDI András: Epigraphica. II. ArchÉrt 52. (1939), p. 101-114.
- ALFÖLDI 1942 ALFÖLDI András: Az eraviszkuszok Buda földjén. In: Budapest története 1. Bp., 1942. p. 137-171.
- ALFÖLDY 1960 ALFÖLDY Géza: Pannoniciáni augures. ActaAntHung 8. (1960), p. 145-164
- BARRAL 1998 BARRAL, Ph.: Bilan des recherches franco-hongroises sur l'oppidum de Gellérthegy-Tabán à Budapest (1990-92, 1996). ActaArchHung 50. (1998), p. 343-379.
- BARRAL 2000 BARRAL, Ph.: Les recherches franco-hongrois sur l'oppidum de Gellérthegy-Tabán à Budapest. In: Collegium Budapest (2000) 37-50.
- BARRAL et al 1996 BARRAL, Ph. - GUILLAUMET, J.-P. - PARATTE, Cl.-A. - SZABÓ, M.: Recherches récentes sur les Oppida Celtiques en Pannonie (Fouilles Franco-hongroises à Velem-Szentvid et à Budapest-Gellérthegy). In: Die Kelten in den Alpen und an der Donau. Akten des Internationalen Symposions St. Pölten, 14.-18. Oktober 1992. Budapest-Wien, 1996. p. 415-431.
- BESZÉDES-TEREI 2003 BESZÉDES József - TEREI György: Újabb topográfiai adatok a Szent Gellért tér őskori, római és középkori beépítettségéhez. - Recent topographic data on prehistoric, Roman and medieval settlements in Szent Gellért Square. AqFüz 9. (2003), p. 131-145.
- BÓNIS 1950 BARANYAINÉ BÓNIS Éva: Jelentés a Fővárosi Régészeti Intézet 1946 - 47. évi gellérthegyi ásatairól. BudRég 15. (1950), p. 335-351.
- BÓNIS 1969 B. BÓNIS, Éva: Die späteltische Siedlung Gellérthegy-Tabán in Budapest. In: Arch. Hung. 47. Bp., 1969.
- CSEMEGI 1939 Ifj. CSEMEGI József.: Függelék. A Gellérthegy déli oldalán talált oltárkő helyének meghatározása. ArchÉrt 52. (1939), p. 114.
- GARÁDY 1943 GARÁDY Sándor: Jelentés az 1936-1942. évben végzett ásataokról. BudRég 13. (1943), p. 403-415.
- GARÁDY 1945 GARÁDY Sándor: Budapest területén végzett középkori ásataók összefoglaló ismertetése 1931-1941. II. rész. BudRég 14. (1945), p. 397-448.
- GOHL 1902 GOHL Ödön: A budapesti eraviszkus éremlelet. Numizmatikai Közlemények 1. (1902), p. 17-45.
- HAMPEL 1892 HAMPEL József: Az eraviscus nép és emlékei. BudRég 4. (1892), p. 31-72.
- KUTZIÁN 1948 BOGNÁRNÉ KUTZIÁN Ida: Őskori leletek a Gellérthegyről. In: Antiquitas Hungarica 2/1-2. (1948), p. 11-
- KUZSINSZKY 1906 KUZSINSZKY Bálint: Az aquincumi múzeum kőemlékeinek negyedik sorozata. BudRég 9. (1906), p. 33-72.
- MARÁZ 2005 MARÁZ Borbála: Régészeti kutatások a Gellérthegy északi oldalán = Archaeological investigations on the northern side of Gellért Hill. AqFüz 11. (2005), p. 96-100.
- MARÁZ 2005 MARÁZ Borbála: Budapest-Gellérthegy és környékének késő LaTène kori településtörténete I. BudRég 39. (2005), p. 39-49.
- MARÁZ-PAPP 2006 MARÁZ Borbála - PAPP Adrienne: Régészeti kutatások a Rác fürdő és a tabáni késő LaTène-kori fazekastelep területén. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2005. Bp., 2006. p. 109-124.
- MÓCSY 1959 MÓCSY András: Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. Bp., 1959.
- MÓCSY 1961-1962 MÓCSY András: A római pénz forgalmáról a római uralom előtti Pannoniában. NK 60-61. (1961-1962), p. 15-18.
- MÓCSY 1962 MÓCSY András: Pannonia. In: PW-RE Suppl. 9. Stuttgart, 1962. p. 517-775.
- MÓCSY 1968 MÓCSY András: A gellérthegy - tabáni telep és az eraviszkuszok problémája. AntTan 15. (1968), p. 275-279.

- NAGY 1935 NAGY Lajos: Asztrális szimbólumok a pannoniai bennszülött lakosság síremlékein = Astrale Symbole auf den Grabdenkmälern der pannonischen einheimischen Bevölkerung. In: Pannonia Könyvtár 6. Pécs. 1935.
- NAGY 1936 NAGY Lajos: Tabán a régészeti ásatások világában. Előzetes jelentés az 1934–35. évi ásatásokról. TBM 4. (1936), p. 18–29.
- NAGY 1942 NAGY Lajos: Az eraviszkusz kultúra emlékei Budapest környékén. In: Budapest története 1. Bp., 1942. p. 236–265.
- NAGY 1943a NAGY Lajos: A középkori Kelenföld (Tabán) római kori hagyatéka. BudRég 13. (1943), p. 447–462.
- NAGY 1943 NAGY Tibor: A Fővárosi Régészeti és Ásatási Intézet jelentése az 1938 – 1942. évek között végzett kutatásairól. BudRég 13. (1943), p. 359–399.
- NAGY 1973 NAGY Tibor: Budapest története az őskortól a honfoglalásig. In: Budapest története 1. Bp., 1973. p. 39–216.
- NOVÁKI-PETŐ 1988 NOVÁKI, Gyula – PETŐ, Mária: Neuere Forschungen im spätkeltischen Oppidum auf dem Gellértberg in Budapest. ActaArchHung 40. (1988), p. 83–99.
- PAPP-MARÁZ 2005 PAPP Adrienn – MARÁZ Borbála: Régészeti kutatások a Rudas fürdő területén = Archaeological investigations in the area of the Rudas Bath. AqFüz 11. (2005), p. 101–106.
- PETŐ 1976 R. PETŐ Mária: Koracsászárkori fazekastelep a Gellérthegy déli oldalán. ArchÉrt 103. (1976), p. 86–95.
- PETŐ 1979 PETŐ, Mária: Neuere topographische und archäologische Angaben zum Leben der Siedlung Gellérthegy-Tabán und Umgebung in der frühen Kaiserzeit. ActaArchHung 31. (1979), p. 271–285.
- PETŐ 1981 PETŐ Mária: La-Tène D – koracsászárkori fazekastelep a Gellérthegytől délre elterülő síkságon. Iparrégészet (1981), p. 33–36.
- PETŐ 1991 PETŐ Mária: Újabb fémleletek a gellérthegyi késővaskori oppidum területéről = Neuere Metallfunde vom Gebiet des Oppidums am Gellért-Berg aus der späten Eisenzeit. BudRég 27. (1991), p. 67–71.
- PETŐ 1993 PETŐ, Mária: Neuere Forschungen im spätkeltischen Oppidum auf dem Gellért-Berg (1985–1991). Acta ArchHung 45. (1993), p. 33–44.
- PETŐ 1998 PETŐ M.: A gellérthegyi kőbánya. BudRég 32 (1998) 123–133.
- PETŐ 2001 PETŐ M.: A gellérthegyi kelta-római kultuszközpont. In: Sors, Áldozat, Divináció. Studia Ethnologia Hungarica 2 (Pécs 2001) 189–197.
- PETŐ 2002 PETŐ Mária: A gellérthegyi oppidum déli oldalán végzett kutatások 1993 – 1997 között = The excavation of the Gellérthegy oppidum, southern fortress wall (1993–1997). BudRég 35. (2002), p. 125–133.
- PÓCZY 1959 SZ. PÓCZY Klára: A Gellérthegy-tabáni eraviszkusz telep topográfiájához. ArchÉrt 86. (1959), p. 63–69.
- PÓCZY 1999 PÓCZY Klára: Iupiter Optimus Maximus Teutanus Aquincumban. In: Pannoniai kutatások. A Soproni Sándor emlékkonferencia előadásai. Szekszárd, 1999. p. 201–223.
- RADNÓTI 1955 RADNÓTI Aladár: Buda régészeti emlékei. In: Magyarország műemléki topográfiája 4. Budapest Műemlékei 1. Bp., 1955.
- SOPRONI 1990 SOPRONI Sándor: Előzetes jelentés a bölcskei késő római ellenerőd kutatásáról. CommArchHung (1990), p. 133–142.
- TOMPA 1942 TOMPA Ferenc: Őskor. In: Budapest története 1. Bp., 1942. p. 1–134.
- TORBÁGYI 1984 TORBÁGYI, Melinda: Die Münzprägung der Eravischer. ActaArchHung 36. (1984), p. 161–196.
- TORBÁGYI 2003 TORBÁGYI, Melinda: Neue Beiträge zur eravisckischen Münzprägung. In: Pannonica Provincialia et Archaeologica. Libelli Archaeologici S.N. 1. Bp., 2003. p. 47–56.

SIEDLUNGSGESCHICHTE VON BUDAPEST-GELLÉRTBERG UND UMGEBUNG IN DER SPÄTEN LATÈNE-ZEIT II.

Das keltische Oppidum auf dem Gellértberg und die Siedlungen der romanisierten Urbewohner auf der Ebene um den Gellértberg

In dem ersten, bereits publizierten Teil der vorliegenden Studie haben wir die Siedlung in Tabán dargelegt, als eine derjenigen Siedlungen der späten LaTène-Zeit, die in der Forschung mit dem Doppelnamen „Gellértberg-Tabán“ bezeichnet sind. Hier seien die Angaben der „Fundstelle“ mit Doppelbezeichnung im Bezug zu dem Gellértberg, ihre topographische und siedlungsgeschichtliche Beschreibung zusammengefasst worden. (Abb. 3). Das Gebiet des Oppidums wurde im 19–20. Jh. beinahe vollkommen bebaut. Das und die in seiner Nähe liegenden Eraviskus-Siedlung ist für die Geschichte von Pannonien nach der römischen Belagerung von großer Bedeutung. Lajos Nagy und András Alföldi haben die Bedeutung des Stammeszentrum erkannt und deshalb selbst die Anlage freigelegt und interpretiert (Abb. 2).

1. GELLÉRTBERG

Oppidum aus der späten LaTène-Zeit (2.Hälfte des 1.Jahrhunderts v. Ch. – erste Jahrzehnte des 1. Jahrhunderts n. Ch.)

Auf der Ost-West-Ebene und dem südlichen Hang des Gellértberges entstand im 1. Jh. vor Ch. die befestigte Siedlung der Eravisker (Abb. 1).

Dank der hervorragenden strategischen Lage des Berggipfels ist hier das Zentrum der Urbevölkerung bereits vor der römischen Belagerung entstanden. Von hier aus war das rechte Donauufer, die Inseln bis zu dem späteren Aquincum gut übersehbar. Er liegt in der Nähe einer wichtiger Überfahrt, wo man die Donau besonders günstig überqueren konnte. Bei dem Bau der Wasserwerke auf dem Gellértberg sind im Jahre 1904 Stücke aus der Kupfer-, Bronze- und Keltenezeit zum Vorschein gekommen. Zu der wissenschaftlichen Freilegung des keltischen Gedenkgutes ist es erst nach dem Beginn der Rehabilitierung des Tabáner Stadtteils gekommen. Die ersten Ausgrabungen hat Lajos Nagy zwischen 1934–35 geführt, der später die systematischen Aufdeckungen auf dem südlichen Berghang von Lajos Nagy, Tibor Nagy und Éva B. Bónis (1936–41 und 1946–47) gefolgt sind. Die detaillierten Angaben und Ergebnisse dieser hat Éva B. Bónis publiziert. Die weiteren Forschungen hat das Budapester Historische Museum unter der Leitung von Mária Pető (1981–97), später unter der Mitwirkung des Archäologischen Institutes der Universität Eötvös József, Budapest, sowie der des französischen

Centre Archéologique Européen du Mont-Beuvray (1990–92, 1996), schließlich unter der Leitung von Borbála Maráz (2002–07) durchgeführt.

Auf der Südseite des Gellértberges sind die Spuren der Wohnhäuser, der Lebensmittel- und Abfallgruben einer keltisch-eraviskischen Siedlung aus der späten LaTène-Zeit zum Vorschein gekommen. Die Objekte der Siedlungsfragmente mit reichem Fundmaterial sind nach einem unstrukturierten System gebaut worden und sie nutzen vollkommen die natürlichen Gegebenheiten des Berghanges aus. Der südliche Rand der Siedlung ist unbekannt (Fundstelle 3).

Man hat auf der zentralen Stelle des Gellértberges Spuren einer späten Keltensiedlung gefunden. Früher hat man hier mit einem Kultzentrum und Heiligtum gerechnet, aber es fehlen jegliche Objekte und Fundstücke dieser Art. Auf der Nordseite des Berges sind bei den Ausgrabungen zwischen 1987 – 2007 die Reste eines keltischen Walls und die von Häusern und Werkstätten aus Stein, Boden und Holzbalken, sowie Objekte einer Siedlung freigelegt worden. Auf dem selben Platz, nördlich von der Schanze hat man die nordöstliche Grenze des keltischen Oppidums identifizieren können (Abb. 3–4).

Ausschliesslich auf dem Gellértberg finden wir eine Siedlung aus der späten LaTène Zeit, die den Kriterien eines Oppidums als Siedlungsform entspricht. Diese Feststellung bestätigen auch die archäologischen Ausgrabungen, die 1987 neu begonnen haben. Es ist klar geworden, dass auf der nördlichen Seite eine Wallfestung gezogen ist, ihre Struktur entspricht der der allgemein bekannten spätkeltischen Festungen. In ihrer Nähe, auf dem Burghügel, d.h. auf der anderen Seite des Ördög-árok (Teufelgrabens) sind auch Funde einer vermutlichen Höhensiedlung zum Vorschein gekommen (Abb. 1). Man darf sie auf das 1. Jh. v.Ch. datieren, ihr Charakter und wie sie befestigt worden ist, ist aber noch unbekannt.

Bei den Ausgrabungen auf der nördlichen Seite des Gellértberges sind auch Reste von Metallguss-Werkstätten freigelegt worden. Unter den Wohnhäusern finden wir unterschiedliche: einige haben runden Grundriss und Pfahlkonstruktion, sie sind in den Boden gegraben. Andere mit rechteckigem Grundriss und Pfahlkonstruktion sind auf den Boden gebaut.

2. GELLÉRT PLATZ 3.

Sog. Münzfund aus Lágymányos, späte LaTène-Zeit (Abb. 2)

Er ist einer der bedeutendsten Münzfunde von dem Quartiergebiet der Eravischen. Der einzige Anhaltspunkt zum Datum, wann der Münzschatz in den Boden gekommen sein sollte, ist der jüngste römische Denar aus dem Jahre 10 v.Ch. Er dürfte also nicht früher als 10–9 v. Ch. in den Boden versteckt worden sein. Die Zeit der Entleerung des Oppidums auf dem Gellértberg wird in der Fachliteratur zum Thema der späten LaTène-Zeit und der Anfänge der römischen Eroberung auf Grund des sog. Münzfundes von Lágymányos fast einheitlich auf die Jahre 11–9 v. Ch. datiert.

3. GELLÉRT BAD: UMGEBUNG VOM GELLÉRT PLATZ–KELENHEGYI STRASSE–KEMENES STRASSE

Von hier sind uns Fragmente einer, evtl. mehrerer Siedlungen aus der LT D-Zeit und aus dem 1. Jh. n.Ch. bekannt (Abb. 2). Auch ein Teil der Keramik von den hier freigelegten Gruben ist Typ LT D-Zeit. Daneben finden wir aber auch Fragmente von rot bemalten Schüsseln aus der Töpferwerkstatt der Militärstadt von Aquincum, vermutlich aus dem 1. Jh. n. Ch. Dieses Siedlungsdetail ist etwa mit der Kolonie der Urbevölkerung am Rudas Bad gleichaltrig.

Weitere Details der vermutlich selben Kolonie sind auf dem Gebiet des Gellért Sprudelbades (Kelenhegyi Straße 4.) und in der Kemenes Straße freigelegt worden: ein Backofen einer Töpferei, ein Ofen und Gruben. Neben der Keramik keltischen Ursprungs, d.h. einer *terra sigillata* Schüssel (ca. Anfang des 2. Jahrhunderts n. Ch.) und den Kopien dieser muss man auch die provinzielle Keramik mit gesiegelter Dekoration aus dem 1. Jh. erwähnen.

Auf dem Gellért Platz, vor dem Eingang des Hotels (Abb. 2., 3a) sind Fragmente einer Eravischen-Siedlung zum Vorschein gekommen. Diese sind Backöfen und eine Grube. Sie stammen aus zwei unterschiedlichen Epochen der Siedlung. Auf Grund der *terra sigillata* Bruchstücke kann man diese Siedlung auf die Zeit von Claudius bis Traianus/Hadrianus, eventuell bis zur Mitte des 2. Jahrhunderts n. Ch. datieren.

4. MÁNYOKI STR. 16.

Die provinziäl-römische Keramik der keltischen Bevölkerung nach der römischen Eroberung hat man 1929 gefunden. Sie deutet eher auf den Friedhof aus der Kaiserzeit (2.Hälfte/1. Jh. n. Ch. bis Anfang 2. Jahrhunderts), auch wenn wir keine Informationen zu dem Fundumstand besitzen.

5. MÉNESI STR. 9/A, C.

Sporadischer Siedlungsfund und Abfallgrube aus der Römerzeit, ca. Ende des 1. – Anfang des 2. Jahrhunderts, zum Teil vermutlich das Erbe der keltischen Urbevölkerung.

6. DÖBRENTÉI PLATZ 9., RUDAS BAD

Reste einer Siedlung der Eraviskus-Urbevölkerung, Wohngruben und Ofenfragmente (Abb. 2). Von dem Sichtpunkt der Datierung sind das Fragment einer Tasse mit applizierter Dekoration, Typ Drag. 25. sowie die Krüge und die Schüsseln aus einer der jüngsten Töpferei von Aquincum die wichtigsten Stücke des Keramikfunds. Diese Stücke sollen die Gleichzeitigkeit der Siedlung der Urbevölkerung am des Rudas Bades und der frühen Töpferwerkstätte in Aquincum aus der Zeit nach der römischen Eroberung beweisen. Die Größe der Siedlung nahe dem Rudas Bad auf der rechten Seite der Donau ist uns nicht bekannt. Die urheimischen Eravisker der späten LaTène-Zeit müssen sie nach dem bisher freigelegten Keramikmaterial in der 2. Hälfte des 1. Jahrhunderts n. Ch. bewohnt haben.

7. TABÁN, SZARVAS PLATZ

Teil einer frühen römischen Siedlung (Abb. 2). Dazu gehört die Grube Nr. 77, die auf dem Gebiet des Töpfergeländes der späten LaTène-Zeit in Tabán, auf dem linken Ufer des Ördög-árok (Teufelgrabens) freigelegt worden ist, von Sándor Garády im Jahre 1936. Das Fundmaterial weist keinen direkten Zusammenhang mit der Keramik der frühen Töpferei der Eravischen auf. Sie kann auf die Zeit nach der Auflösung der späten keltischen Töpferkolonie, ca 80–150 n. Ch. datiert werden. Diese sollte nach unseren heutigen Kenntnissen die einzige keltische Siedlung sein, die nach der römischen Belagerung entstanden ist und nicht von den urheimischen Kelten bewohnt war.

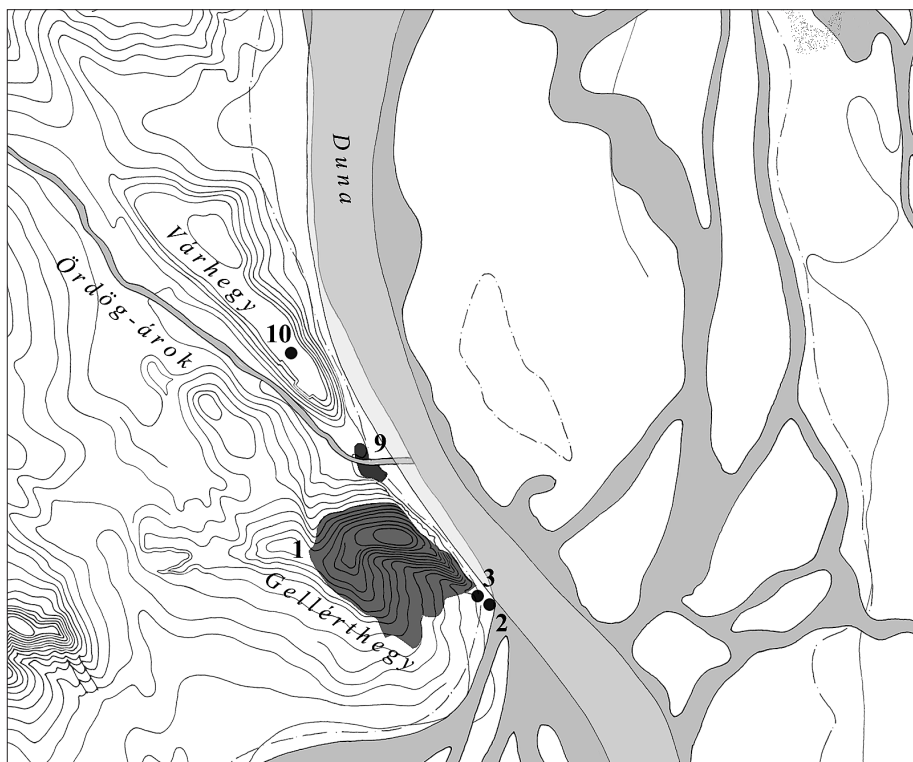
8. GRABSTEINE UND ALTAR DER URHEIMISCHEN ERAVISCHEN AUS DER RÖMERZEIT AUF DEM GELLÉRTBERG

Vier Grabsteine aus der 1. Hälfte des 1. Jahrhunderts n. Ch. kann mit der Gruppe der keltischen Urbevölkerung (Eravischen) in Zusammenhang gebracht werden. Diese Gruppe hat nach der römischen Eroberung weiter auf dem Gellértberg und in der Umgebung gelebt. Der einzige Altarstein dieser Art kann auf die Mitte des 3. Jahrhunderts datiert werden. Der Altar wurde zwei Jahrhunderte nach der Auflösung des Oppidums aufgestellt, und zwar an der Stelle der ehemaligen keltischen Wohnhäuser und Abfallgruben. Nicht einmal die archäologischen

Forschungen und Datensammlungen der etwa letzten 100 Jahre können die Theorie von András Alföldi, d.h. die Existenz des keltischen Oppidums der späten Eisenzeit unter Beweis stellen. Der Grabstein selbst aber zeugt davon, dass man sogar 200 Jahre nach der Auflösung des Oppidums auf dem Gellértberg die Stelle der ehemaligen „Hauptstadt“, der zentralen Siedlung des Stammes in Erinnerung gehalten hat. Der Grabstein wurde von dem Eravischen *augur Titianus* aufgestellt.

Die Grabsteine der frühen Kaiserzeit, die auf Grund der keltischen Namensgebung, Tracht und Symbole mit den Urheimischen identifiziert werden können, sind auf der westlichen Seite der Zitadelle, in einem Weingarten auf dem Südhang und in der Kelenhegyi

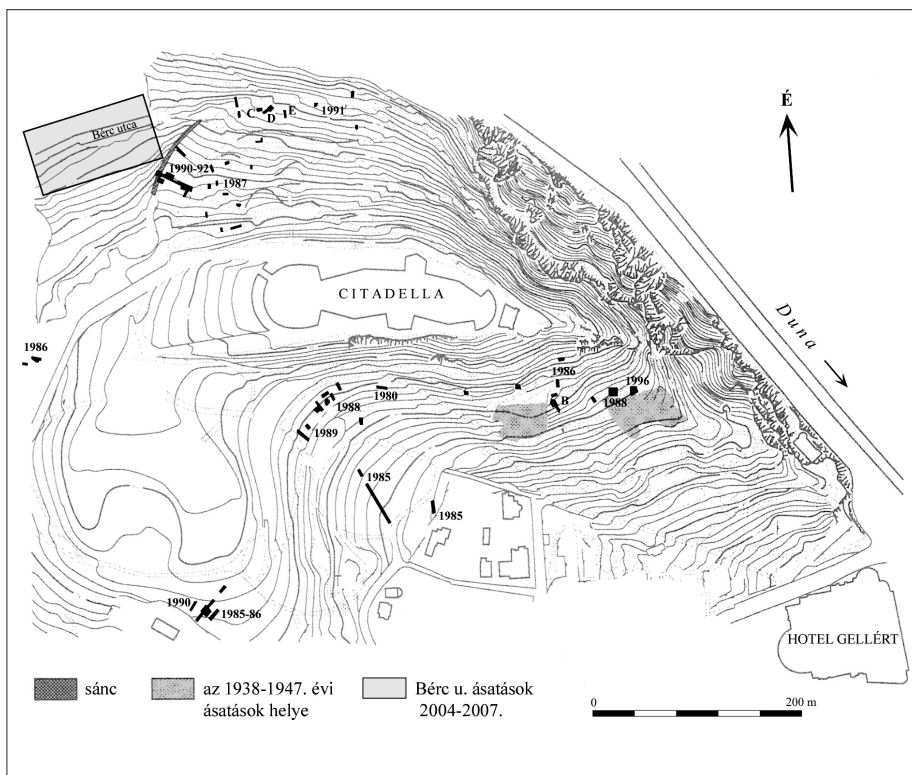
Str. zum Vorschein gekommen. Sie markieren in der frühen Kaiserzeit die Friedhöfe der Urheimischen, die in der unmittelbaren Umgebung des Gellértberges gelebt haben. Die Friedhöfe sind in der 2. Hälfte des 1. Jahrhunderts n. Ch. an der Stelle des früheren Oppidums entstanden. Chronologisch gesehen darf man die Grabsteine und die sporadischen Funde – vermutlich ebenfalls im Zusammenhang mit den Begrabungen – als Parallelität mit den keltischen Siedlungen auf dem Gellért Platz, in der Ménesi Straße und auf dem Gebiet des Rudas Bades, sowie mit dem Fund der Tabáner Grube Nr. 77 auffassen (*Abb. 2*). Sie bilden den spätesten archäologischen Nachlass des Gellértberges, der noch mit den Kelten verbunden werden kann.

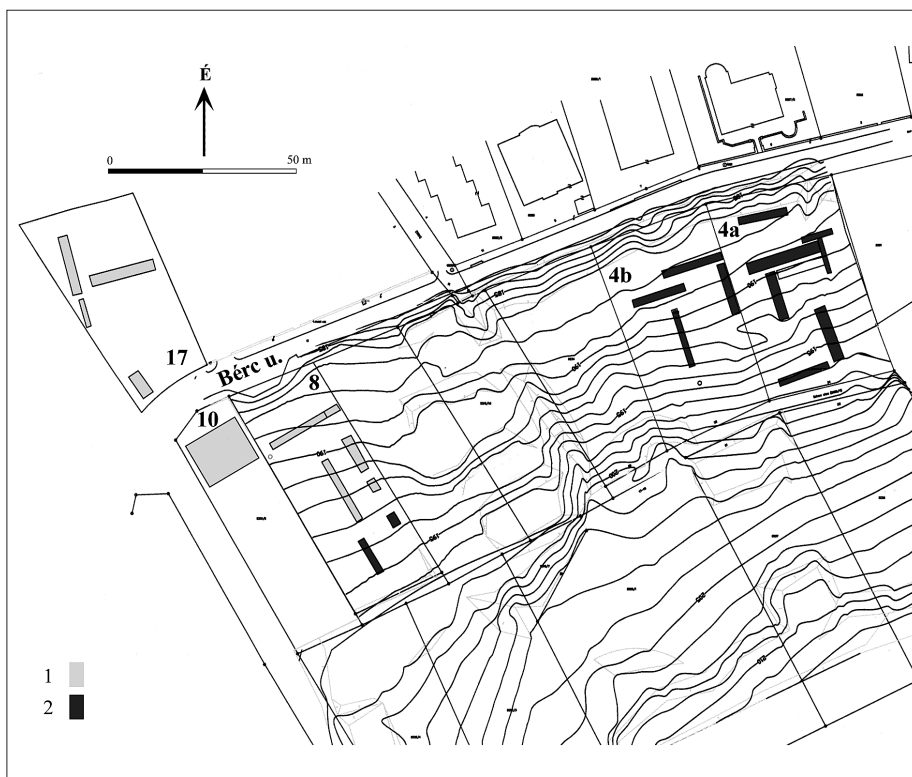
1. kép: Budapest – Gellérthegy körzetében ismert késő LaTène-kori települések és emléket. 1. gellérthegyi oppidum; 2. Gellért tér 3; 3. Gellért tér; 9. Tabán; 10. Várhegy.

2. kép: Budapest – Gellérthegy körzetében ismert korai császárkori benntüölt eraviszkusz települések, síremlétek és sírkövek. 3a. Gellért tér – Kelenhegyi út – Kemenes u. körzete; 4. Mányoki út 16.; 5. Ménesi út; 6. Rudasfürdő; 7. Tabán, Szarvas tér, 8. Gellérthegy nyugati és déli oldala, Kelenhegyi út 27. (a = benntüölt telep; b = benntüölt síremlékek; c = római település)

3. kép: A budapest – gellérthegy-i oppidum térképe az ásatások helyével (PETŐ-NOVÁKI 1988; PETŐ 1993; BARRAL 1998. térképei alapján).

4. kép: Budapest – Gellérthegy északi oldalán (Bérc u.) végzett ásatások helyszínrajza. 1. régészeti lelet nélküli kutatóárok; 2. kutatóárok LT D korú objektumokkal (Busi György és Kovács Tibor geodéziai felmérése).

TARTALOM – CONTENTS

KÖSZÖNTÉSEK

BENCZE Zoltán	
Nagy Emese nyolcvan éves	7
WELLISCH Márta	
Nagy Emese (1926-) szakirodalmi tevékenysége	9
SZIRMAI Krisztina	
Kaba Melinda nyolcvan éves	13
HANNY Erzsébet	
Kaba Melinda (1926-) szakirodalmi tevékenysége	15

TANULMÁNYOK

ENDRÓDI Anna – Horváth M. Attila	
Kora bronzkori arany korong Csepel-szigetről	
<i>Early Bronze Age gold disc from the Csepel Island</i>	21
MARÁZ Borbála	
Budapest–Gellérthegy és környékének késő LaTène-kori településtörténete II.	
<i>Siedlungsgeschichte von Budapest – Gellértberg und Umgebung in der späten LaTène-Zeit II.</i>	31
FACSÁDY Annamária	
Ékszerlenyomatos római téglá Aquincumból	
<i>Brick with jewel impression from Aquincum</i>	45
FACSÁDY Annamária	
Aquincumi fülbevalók	
<i>Earrings from Aquincum</i>	51
GABLER Dénes	
Terra sigillaták az albertfalvi vicus nyugati részén	
<i>Terra sigillata im Westteil des vicus von Albertfalva</i>	71
NAGY Margit	
Kora népvándorláskori sírleletek Budapest területéről	
<i>Grabfunde aus der frühen Völkerwanderungszeit im Gebiet von Budapest</i>	95
BERTALAN Vilmosné	
Corrardus „procurator operum domine regine ... senioris”	
<i>Meister Corrardus, der Leiter der Bauarbeiten und Bauwerkstatt von Königin Elisabeth</i>	157

IRÁSNÉ MELIS Katalin – TÓTH Attila	
A Budapest Margit-szigeti királyi udvarhely és a domonkos apácakolostor területén előkerült építészeti kőtöredékek katalógusa	
<i>Katalog der im Bereich des Königssitzes und dem Dominikanernonnenkloster auf der Margareteninsel von Budapest gefundenen architektonischen Steinfragmente</i>	179
HAVASI Krisztina	
Az óbudai királyi, utóbb királynéi vár kőemlékei	
<i>Steindenkmäler der königlichen Burg von Óbuda</i>	221
HOLL Imre	
Külföldi kerámia Magyarországon III. (14-17. század)	
<i>Ausländische Keramikfunde in Ungarn III. (14–17. Jh.)</i>	253
BENDA Judit	
Fazekasműhely a 18. századi Vízivárosban	
<i>Eine Töpferwerkstatt in der Budaer Wasserstadt des 18. Jahrhunderts</i>	295
MŰEMLÉKVÉDELEM	
ISTVÁNYI Gyula	
Elméleti~, Épített~, Virtuális Rekonstrukció – a Kronoszkóp ürügyén	
<i>Rekonstruktion Theoretische~, Erbaute~, Virtuelle~ – A' propos Kronoskop</i>	315
ZSIDI Paula	
A papírtól a képernyőig – aquincumi rekonstrukciók	
<i>From the plan sheet to the screen– reconstructions in Aquincum</i>	323
MEGEMLÉKEZÉS	
SZILAS Gábor	
Kőszegi Frigyes (Újpest, 1933. – Hévíz, 2006.)	339
HANNY Erzsébet	
Kőszegi Frigyes (1933 – 2006) szakirodalmi tevékenysége	340
RÖVIDÍTÉSEK – ABBREVIATIONS	343

RÖVIDÍTÉSEK – ABBREVIATIONS

ActaArchHung	= Acta Archaeologica Scientiarum Hungaricae (Budapest)
ActaHAHung	= Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
ActaAntHung	= Acta Antiqua (Budapest)
AJA	= American Journal of Archaeology
AKorr	= Archäologische Korrespondenzblatt (Mainz)
Alba Regia	= Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis (Székesfehérvár)
Antaeus	= Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
AnthrKözl	= Anthropológiai Közlemények (Budapest)
AntNat	= Antiquités Nationales (Saint-Germain-en-Laye)
AntTan	= Antik Tanulmányok (Budapest)
AqFüz	= Aquincumi füzetek : Aquincum. A BTM Aquincumi Múzeumának ásatásai és leletmentései. (Budapest)
ArchA	= Archaeologia Austriaca (Wien)
ArchÉrt	= Archaeológiai Értesítő (Budapest)
ArchHung	= Archaeologia Hungarica (Budapest)
ArchKözl	= Archaeológiai Közlemények (Budapest)
ArsHung	= Ars Hungarica. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának Közleményei (Budapest)
BAR BS	= British Archaeological Reports – British Series (Oxford)
BAR IS	= British Archaeological Reports – International Series (Oxford)
BJ	= Bonner Jahrbücher des Vereins von Altertumsfreunden in Rheinlande (Bonn)
BRGK	= Bericht der Römisch-Germanischen Kommission (Berlin)
BTM	= Budapesti Történeti Múzeum
BudRég	= Budapest Régiségei (Budapest)
CIL	= Corpus Inscriptionum Latinarum
CommArchHung	= Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest)
DissArch	= Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös Nominatae (Budapest)
DissPann	= Dissertationes Pannonicae (Budapest)
EMÉ	= Egri Múzeum Évkönyve (Eger)
FolArch	= Folia Archaeologica (Budapest)
FontArchHung	= Fontes Archaeologici Hungariae (Budapest)
JAMÉ	= A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve (Nyíregyháza)
JPMÉ	= Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (Pécs)
JRGZM	= Jahrbuch der Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz (Mainz)
KMK	= A Komárommegyei Múzeumok Közleményei (Tata)
KSIA	= Kratkie Szobscsenyija o Dokladah i Polevyh Isszledovanyijah Insztituta Arheologii AN. SzSzsZR (Moszkva)
LK	= Levéltári Közlemények (Budapest)
MAIET	= Materialy po Arheologii, Isztorii i Etnografii Tavrii (Szimferopol)
MFME–StudArch	= Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica (Szeged)

MHB	= Monumenta Historica Budapestinensia (Budapest)
MRT	= Magyarország Régészeti Topográfiája
MűÉ	= Művészettörténeti Értesítő (Budapest)
NK	= Numizmatikai Közlemények (Budapest)
RégFüz	= Régészeti Füzetek (Budapest)
RFS	= Roman Frontier Studies
RGA	= Reallexicon der Germanischen Altertumskunde
RLÖ	= Der Römische Limes in Österreich (Wien)
Savaria	= Savaria. A Vas megyei Múzeumok Értesítője (Szombathely)
SIA	= Slovenská Archeologia (Bratislava)
SMK	= Somogyi Múzeumok Közleményei (Kaposvár)
SovArch	= Szovjetszkaja Arheologija (Moszkva)
StComit	= Studia Comitatus (Szentendre)
StudArch	= Studia Archaeologia
SzekMÉ	= Szekszárdi Múzeum Évkönyve (Szekszárd)
SzMMÉ	= A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve (Szolnok)
TBM	= Tanulmányok Budapest Múltjából (Budapest)
VMMK	= A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei (Veszprém)